

ПОНЯТТЯ „СУБ'ЄКТ” У НАУКОВІЙ ЛІНГВІСТИЧНІЙ ПАРАДИГМІ

Олена Кульбабська. Поняття „суб'єкт” у науковій лінгвістичній парадигмі.

У статті запропоновано типологію підходів до кваліфікації семантико-синтаксичної категорії суб'єкта. Зроблено висновок, що просте неелементарне речення може бути моносуб'єктним (базовим суб'єктом в усіх пропозиціях) і полісуб'єктним (базовим суб'єктом в реченнєвій пропозиції та вторинним суб'єктом – у нереченнєвій пропозиції).

Ключові слова: суб'єкт, вторинна предикація, валентність предиката, вторинна пропозиція, експліцитність / імпліцитність.

Елена Кульбабская. Понятие „субъект” в научной лингвистической парадигме.

В статье представлены подходы к интерпретации семантико-синтаксической категории субъекта. Простое неэлементарное предложение может быть моносубъектным (с базовым субъектом во всех пропозициях) и полисубъектным (с базовым субъектом в пропозиции предложенческого типа и вторичным субъектом – во вторичной пропозиции).

Ключевые слова: субъект, вторичная предикация, валентность предиката, вторичная пропозиция, эксплицитность / имплицитность.

Olena Kulbabska. A concept „subject” in a scientific linguistic paradigm.

It has been analyzed the semantic structure of the sentences with the halfpredicative Part II-constructions. Also the grammatical status of this category and the notion of halfpredicative constitution which is realized by the parameters of partial personality.

Key words: subject, secondary predication, valency of predicate, nonspeech proposition, explicitness / implicitness.

Вихідною тезою сучасного мовознавства є розуміння мови як невід'ємної риси людини (В. фон Гумбольдт, О. Потебня, І. Бодуен де Куртене, Г. Гійом, Е. Бенвеніст та ін.). Саме через мову і завдяки мові людина усвідомлює свою сутність і самоутверджується як суб'єкт, який пізнає світ через розуміння самого себе, через пізнання своєї діяльності в ньому, а також активно взаємодіє з навколишнім світом, породжуючи всю складну систему людських взаємин [див.: 27, с. 217]. В. Виноградов зазначав: „Речення як основна форма мовного спілкування є водночас і засобом вираження думки для мовця і знаряддям розуміння повідомлюваної думки для слухача” [15, с. 82]. Із поняттям „автора” пов'язане не лише питання про відбір мовних засобів та способи структурування (синтаксування) фрази у процесі синтаксичної номінації та номінативної деривації, а й суто синтаксична теорія [див.: 21, с. 3] у зв'язку з найновішими аспектами вивчення синтаксичних одиниць на сучасному етапі, а саме: 1) у плані референційної семантики речення і тексту (Н. Арутюнова, Т. Ломтев, В. Гак, Н. Гуйванюк та ін.); 2) в аспекті прагматики висловлень з урахуванням ситуації мовлення та її учасників (М. Скаб, А. Загнітко); 3) з погляду комунікативного та функціонального синтаксису (І. Вихованець, К. Городенська, К. Шульжук, Г. Золотова та ін.). Учені доводять, що пропозиційний зміст структурних компонентів речення відбиває ставлення людини до дійсності та до інших комунікантів. Отже, центральною категорією, яка пояснює в лінгвістиці зв'язок світу, людини і мови, є *категорія суб'єкта*, що виступає фактично формотворчим елементом антропоцентризму.

Поняття суб'єкта в лінгвістичній теорії є одним з найбільш дискусійних, оскільки мовні реалії, узагальнені цим терміном, відзначаються складністю і багатоаспектністю. Це спричинено, з одного боку, тим фактом, що мовні явища, узагальнені цією категорією, досить складні, а з іншого, – походженням та метанауковістю терміна „суб'єкт”, який використовують із різним категорійним значенням у низці дисциплін гуманітарного знання. Так, наприклад, розрізняють *граматичний* (формальний) *суб'єкт* (відповідно – підмет) у стосунку до синтаксичної структури речення (плану вираження); *семантичний суб'єкт* (агенс) з огляду на змістові особливості речення (план змісту); *комунікативний суб'єкт* (тема висловлення, дане, топік); *прагматичний суб'єкт* (суб'єкт-мовець), *психологічний суб'єкт* (вихідне уявлення); *логічний суб'єкт* (частина речення, що відповідає суб'єкту судження). Отже, терміном „суб'єкт” позначають явища граматичні, формальні, змістові та функціональні.

У філософії суб'єкт – це людина, яка діє, пізнає та перебуває в опозиції до зовнішнього світу як об'єкта пізнання та перетворення [див.: 30, с. 52–57]. Логіки кваліфікують суб'єкт як знаковий „заступник” предмета дійсності [5, с. 378], іншими словами, – це предмет думки, представлений у судженні [31]. Н. Арутюнова розглядає семантичну структуру та семантичні функції суб'єкта конкретного судження незалежно від того, якому членові речення він відповідає. Суб'єкт, на думку

дослідниці, є саме тим елементом, який забезпечує судженню зв'язок з позамовним світом і „виконує в реченні два комунікативних завдання, одне з яких повертає його обличчям до позамовної дійсності, друге – до предиката” [6, с. 332].

Логічне трактування категорії суб'єкта мало значний вплив на формування мовознавчих поглядів щодо цієї категорії, аж до їх ототожнення. Починаючи ще з періоду античності й до другої половини XIX століття, категорію суб'єкта розглядали крізь призму логічного та формально-граматичного трактування мовознавчих понять. У логічній концепції речення ототожнювалося з логічним судженням як із „власне діяльністю людської свідомості і способом нашого мислення” як „основною формою мислення” [4, с. 90].

У граматичних концепціях, що спиралися на поняттєву базу логіки й ототожнювали граматичне речення з логічним судженням, виокремлювали головні члени речення – підмет і присудок. Підмет визначали як мовну маніфестацію логічного суб'єкта, тобто мовну (референтну / денотативну) реалізацію предмета думки [див.: 30]. Присудок трактували як спосіб репрезентації ознак, що їх приписують у момент мовлення суб'єкту. Отже, функція присудка – позначати те, що говорять про підмет. Пізніше почали розрізняти *об'єкти* (додатки) – назви інших, крім підмета, предметів й *атрибути* (означення). Згодом як члени речення з атрибутивних (означальних) та почасти об'єктних слів виокремили *обставини* зі значенням часу, умови, мети, причини, способу дії та допусту. „Перший і головний крок, який зробили логіки – асоціювали слово з думкою, і другий – висунули на перший план *судження* як своєрідний взірць, що вичерпує своїми властивостями всі феномени природної „мови” [14, с. 17]. За такий взірць учені брали ідеальний, повний тип речення, наближений за будовою до схеми судження. Попри те, усі відхилення визначали як „скорочення”, „злиття” та „опущення” речень, незалежно від констигації (праці М. Греча, Ф. Буслаєва, М. Осадци, О. Огоновського, В. Сімовича, С. Смаль-Стоцького, Ф. Гартнера, І. Вагилевича, Г. Шашкевича та ін.). „За цих умов характерні ознаки окремих типів речення, своєрідність їхньої структури в тій або іншій національній мові, історичні зміни у складі речення, особливості у формах і способах вираження окремих членів, властиві окремим мовам та групам мов, – усе це цілком ігнорувалося, або посувалося на задній план”, – зазначав В. Виноградов [16, с. 5].

Зосередившись на значенні слова та його внутрішній формі, ученим психолого-граматичного напрямку вдалося глибоко зрозуміти взаємозв'язок мови і мислення, виявити роль слова в мовленнєвій діяльності суб'єкта [8, с. 207]. Так, ще О. Шахматов надавав перевагу психологічній комунікації на противагу терміну *пропозиція*, яку трактував як логічне поняття, що не охоплює всіх видів комунікацій, крім ствердження або заперечення чогось (судження) [37, с. 1]. У цьому аспекті мовознавець вважав поняття *суб'єкт*, *предикат*, *об'єкт* психологічними; *підмет*, *присудок*, *додаток* – граматичними: „...визначаю *психологічний суб'єкт* як уявлення, панівне у стосунку до іншого уявлення, тобто *психологічного предиката*” [там само, с. 4]. Отже, за О. Шахматовим, у кожній комунікації є *S* і *P*, головний і залежний член думки; суб'єкт комунікації – це уявлення про субстанцію, предикат виражає ознаку чи комплекс ознак. І хоч О. Шахматов веде мову про „психологічну комунікацію”, по суті, йдеться про змістові об'єкти, співвідносні з поняттями „семантична структура речення”, „глибинна семантична структура” тощо. Ідеї О. Шахматова поглибили Д. Овсянико-Куликовський, Л. Щерба та ін. Отже, якщо в ранніх синтаксичних працях мову розуміли тільки як засіб вираження почуттів і насамперед думок, зазвичай логічних суджень, то в другій половині XIX століття мова стала „самостійним феноменом, змінним у часі, який не стільки являє собою форму мислення, стільки виступає творцем думки [35, с. 175–176]. Тому у витлумаченні представників психолого-граматичного напрямку предикація – це розумовий процес приписування ознак субстанції шляхом введення присудка; діяльність у науковій, філософській та художній сферах творчості, де найповніше розкривається мовний суб'єкт.

Представники формально-граматичного мовознавства критикували логічний підхід до трактування речення, за якого головні члени речення визначали шляхом суто смислових, логічних міркувань, без урахування його граматичної структури. У формально-граматичному синтаксисі використовували термін „граматичний суб'єкт”, або „підмет”, беручи до уваги його суто формальні ознаки: 1) основний засіб вираження – іменник у називному відмінку; 2) зв'язок із присудком – узгодження (Є. Тимченко, О. Синявський, С. Смеречинський, І. Огієнко, О. Пешковський та ін.). Отже, підмет визначали через властиві йому морфологічні ознаки, зорієнтовані на зовнішню, формальну структуру речення, не відображаючи належним чином загальної сутності підмета як синтаксичної категорії. Чітке розмежування логічного суб'єкта і його синтаксичних корелятивів у системі мови виявилось складним завданням для

лінгвістів. У синтаксичній традиції надовго закріпився одномірний підхід до вивчення синтаксису речення, за якого члени речення розглядали як єдність форми, значення та функцій, без належної уваги до явища асиметрії форми й змісту.

Так, розрізнявальна ознака „суб’єктність”, за визначенням Й. Андерша, відображає стосунки між комунікативним суб’єктом і присудком, які можуть бути: 1) *прямими* (суб’єкт-підмет у називному відмінку іменника чи займенника + присудок) й 2) *непрямими* (суб’єкт-додаток, виражений непрямими відмінками іменника чи займенника + присудок). В українській мові, стверджує дослідник, краще представлений другий – неномінативний – тип речення [2, с. 21–22].

Полеміка щодо важливості вербально маркованих елементів судження виявила цілковиту ігнорацію комунікативної сутності мовних феноменів. Учені зрозуміли, що саме комунікативна актуалізація не достатня для того, щоб говорити про домінування якогось із двох елементів – суб’єкта чи предиката. За комунікативно-функціонального підходу предикацію розглядають як акт членування висловлення на комунікативно значущі елементи: логічний суб’єкт ототожнюють із темою, даним, відомою інформацією, основою висловлення, підметом, а предикат – із новим, ремою, предикованою частиною, присудком (П. Фортунатов, І. Распопов, М. Всеволодова та ін.). „Неможливо визначити реального суб’єкта й предиката, властивих природному мовленню (тобто темі й ремі), якщо обрати за критерій кваліфікації імена-суб’єкти або предикати-дієслова Арістотеля чи стоїків. Іншими словами, мовний матеріал, узятий в актуальному вжитку (а іншого вживання не існує), виявляє не вербальні, а когнітивні (комунікативні) принципи організації речення” [14, с. 21].

Розгляд категорії суб’єкта як багатоаспектного синтаксичного явища вимагає застосування як граматичних, так і семантичних та комунікативних критеріїв. Отже, *мета* нашого дослідження – згрупувати основні сучасні погляди на виучувану семантико-синтаксичну категорію.

1. Поняття „*денотативний суб’єкт*”. Спробою відмовитися від традиційного опису речення, що ґрунтується тільки на структурних схемах, які можуть наповнюватися різним лексико-семантичним змістом, були досліджені в галузі синтаксичної семантики. Так, Л. Теньєр розробив теорію семантичних компонентів, які розрізняються за семантичною роллю щодо предиката (агенс, адресат, пацієнс). На думку вченого, схема речення має семантичну основу, тому він розглядає речення як зображення „маленької драми” зі своєю дією, дійовими особами „актантами” й обставинами „сірконстантами” [32, с. 117]. Репертуар цих ролей (функцій) суттєво відрізняється як за своєю номенклатурою, так і за кількістю у працях різних авторів – від чотирьох до двадцяти п’яти (див. праці Т. Алісової, Ю. Апресяна, В. Богданова, В. Гака, І. Сусова, Ч. Філмора, У. Чейфа та ін.).

Виокремлені семантичні компоненти речення групуються довкола предикатного слова, що його визначає центр семантичної структури речення. Граматичною формою предиката є дієслово в особовій формі, яке конструє в системі мови речення, є носієм і виразником предикативності. Отже, дієслівна лексика передає специфіку відношень і станів реального предметного світу, вона відображає всю багатогранність життя та діяльності людини. Значна частина вчених услід за Л. Теньєром, Ч. Філмором, Ф. Данешем вважають, що семантика речення відбиває ситуацію, тобто фрагмент об’єктивної дійсності. Саме речення в такому разі є семантичною моделлю ситуації – пропозиції. У сучасній українській граматиці цю концепцію підтримують І. Вихованець, М. Плющ, К. Городенська, А. Загнітко, І. Слинко, Н. Гуйванюк, Т. Масицька, М. Мірченко, В. Шинкарук та ін. Пропозиційна модель конкретної реальної ситуації змодельована на ґрунті інтенційних властивостей дієслова. У пропозиції дієслову надано статус предиката, який чітко детермінує кількість і специфіку своїх аргументів, спричинюючи тип смислових відношень між дією, її суб’єктом і об’єктом. В. Храковський вважає, що реченнева інформація дорівнює інформації лексикографічного тлумачення дієслова – вершиною речення [34, с. 5]. За Чейфом, „природа дієслова визначає, що собою буде представляти решта речення, зокрема, які іменники будуть визначатись у семантичному плані” [36, с. 14–15] з огляду на парадигматичні пресупозиції дієслів. Суб’єкт у витлумаченні синтаксистів – це один з аргументів (актантів) значеннєвої структури речення, зумовлений валентністю предиката. Він не виступає основним аргументом, а є рівноправним компонентом (як і решта семантичних компонентів), що залежить від валентності предиката [32, с. 125; 33, с. 369–372; 17, с. 8 та ін.]. Семантична концепція синтаксису не ототожнює суб’єкт із підметом, оскільки позиція суб’єкта і позиція підмета, належачи до різних рівнів (формального та семантичного), збігаються лише в типових випадках, тобто підмет є лише одним з можливих способів вираження суб’єкта. Характеризуючи суб’єкт, І. Вихованець виокремили цілу низку різнопланових диференційних ознак, що репрезентують суб’єктну синтаксему як окремий тип субстанціальних синтаксем, як-от: 1) суб’єктна семантико-синтаксична функція; 2) лівобічна валентна позиція щодо предиката в елементарному реченні; 3) поєднання з усіма

валентними класами та семантичними типами предикатів; 4) найширша семантична диференціація; 5) найбільша кількість морфологічних варіантів; 6) типова центральна формально-синтаксична позиція підмета; 7) типова комунікативна позиція теми (даного) у разі актуального членування речення [19, с. 112–117].

Відповідно до інтенції, тобто здатності семантичного предиката поєднуватися з тим чи іншим суб'єктом і заповнювати відповідне гніздо валентності, учені виокремлюють різну кількість підтипів суб'єктних синтаксем, напр.: І. Вихованець – п'ять суб'єктів (дії, стану, процесу, якісної ознаки, кількісної ознаки) [19, с. 12–117], А. Загнітко, крім названих, проаналізував ще 14 підтипів суб'єктів (існування, сприйняття, місцезнаходження, кваліфікації, детермінації, ідентифікації, модальних відношень, активного руху, відношення, інструментальний та коmodalний суб'єкт, суб'єкт-джерело, суб'єкт-каузатор, лівобічний об'єктний суб'єкт) [22, с. 288].

На думку російських мовознавців В. Гака [20], О. Москальської [26], які також розглядають концептуальні поняття в аспекті денотативного змісту речення. Суб'єкт – це актанти, який позначає тільки активного учасника ситуації. Отже, учені підкреслюють свідомий характер діяльності суб'єкта. Оскільки про свідому діяльність можна говорити лише тоді, коли йдеться про осіб, то це дає підстави для висновку: усі агенси є „істотами” [33, с. 405]. Якщо ж означуване виконує вторинну функцію, що не відповідає структурі ситуації, то речення можна перефразувати, замінити такою синтаксичною структурою, у якій окреслення цієї ситуації є первинною функцією. Порівн.: *Учні виконують завдання; Завдання виконується учнями; виконання завдання учнями*. Двом різним за будовою реченням і словосполученню відповідає одна пропозиція; суб'єктом в усіх наведених прикладах є активний учасник ситуації – *учні*.

Деякі учені не ототожнюють суб'єкт ні з підметом, ні з агентом. Зокрема В. Богданов вважає, що суб'єкт перебуває десь між агентом і підметом, не будучи тотожним із жодним з них: „Нетотожність суб'єкта й агенса виявляємо в тому, що позицію суб'єкта може займати не тільки агент, а й будь-яка інша семантична роль. Нетотожність суб'єкта і підмета проявляється в тому, що в станових, наприклад, в активно-пасивних перетвореннях, суб'єктно-об'єктні відношення залишаються незмінними, тоді як відношення підмета й додатка змінюються” [11, с. 40–41].

Т. Алісова зауважує з цього приводу, що „терміни „суб'єкт” і „предикат” належать до різних планів, які співіснують у будь-якому висловленні – до плану семантичного, який безпосередньо співвідноситься з позамовною ситуацією, до комунікативного плану, що виникає в процесі мовленнєвого акту, і до граматичного плану, де смисловими категоріями перших двох планів більш-менш регулярно відповідають спеціальні граматичні форми” [1, с. 9]. Із цього випливає, що „відносна незалежність граматичного, семантичного та комунікативного членувань речення вимагає роздільного визначення елементів для всіх трьох планів” [там само: с. 10–11]. Отже, Т. Алісова визначає семантичний суб'єкт і предикат як „поняття про предмет і поняття про його ознаки, який може мати також відношення до інших предметів” [там само]. При цьому дослідниця уточнює, що можна „формально визначити семантичний суб'єкт взагалі як таке поняття в семантичній структурі речення, для якого найбільш прийнятною формою вираження буде підмет” [там само: с. 52–53]. Отже, семантичний суб'єкт, за визначенням Т. Алісової, має такі релевантні ознаки: 1) він є поняттям про предмет, ознака якого виражена в предикаті; 2) його наймовірніше (можливо, і єдине) оформлення у висловленні – підмет.

2. Поняття „ієрархічний суб'єкт”. Н. Арутюнова, автор словникової статті про суб'єкт у „Лингвистическом энциклопедическом словаре” вважає, що „розчленування поняття „суб'єкт” спричинено асиметрією форми і функції (або значення)” [40, с. 498]. Оскільки в реченні підмет (одиниця „синтаксичної структури”) і суб'єкт (одиниця „семантичної структури”) часто не збігаються, то деякі учені розглядають суб'єкта – носія предикативної ознаки – в двох аспектах: 1) структурному та 2) семантичному: „1) предикований компонент синтаксичної структури речення, якому відповідає суб'єкт (в пасивних конструкціях – об'єкт); це поняття охоплює клас синтаксичних одиниць, які очолює підмет; 2) семантичний предикандум, що відповідає цьому структурному компоненту” [12, с. 27].

Структурний носій предикативної ознаки, за спостереженням О. Бондарка, має дві форми вираження: 1) дискретне вираження (окремою словоформою), зокрема: підметом (*Директор підписав документ; Він філолог*), аналогами підмета (*Палити шкідливо; Прийшло понад двохсот чоловік*), формами додатка (*Її тут не було*), 2) недискретне вираження (за „значущої відсутності” підмета) у реченнях на зразок *Люблю тебе; Клянемося!; Пиши!; Дзвонять; Не знаєш, що і робити* [12, с. 31].

Враховуючи засоби вираження граматичного суб'єкта, В. Юрченко класифікує двоскладні й односкладні речення додатково ще на особові та предметні [39, с. 90–94].

Семантичний носій предикативної ознаки – це той елемент „предикативного відношення”, що його характеризує предикат. Наприклад, у реченні *Вправа виконана вами* об'єкт дії (*вправа*) виступає семантичним носієм предикативної ознаки, що співвідноситься зі структурним. Семантичний же елемент *вами* не збігається зі структурним носієм предикативної ознаки і тому перебуває за межами структурного предикативного відношення. Отже, суб'єкт, виражений цим агентивним додатком, на думку О. Бондарка, не може бути носієм предикативної ознаки. Т. Бертагасв, аналізуючи подібні речення, пропонує назвати семантичний елемент на зразок *вами* „непрямим суб'єктом дії” [10, с. 67].

3. *Суб'єкт як тема висловлення*. Функціональний ракурс мовознавчих досліджень визначає суб'єктові центральне місце в організації комунікативних актів, оскільки він спричинює ментальні та комунікативні процеси, осмислює дійсність, презентує „еготоврчу діяльність” на номінативному, предикативному та аутореферентному рівнях мови [27]. Посилений інтерес до комунікативного аспекту речення, який розглядає особливості мови з позицій „урахування завдань і особливостей використання мови в актах мовленнєвого повідомлення” [29, с. 15], виводить дослідження категорії суб'єкта в комунікативно-прагматичну площину [див. праці І. Сусова, О. Падучевої, О. Доценко та ін.]. У дослідженнях із функціонального синтаксису термін „суб'єкт” також використовують у різних значеннях. Ієрархічне розуміння суб'єкта знаходимо й у працях С. Кацнельсона, С. Кокориної, Д. Вороніної, які стверджують, що суб'єкт – категорія функціональна й основним засобом його розпізнання є порядок слів: місце суб'єкта (а це може бути будь-яка словоформа на позначення субстанції) – абсолютний початок речення – типова позиція теми. Так, ієрархія предикандумів (актантів) у С. Кацнельсона пов'язана з актуалізацією речення, із суб'єктно-об'єктними функціями, а тому „суб'єкт у реченні завжди тільки один, тоді як компліментів може бути декілька” [24, с. 179]. Пор.: *Течією віднесло човен // Течія віднесла човен*. За С. Кокориною, в одному і тому ж реченні суб'єктом можуть бути різні словоформи залежно від того, яка з них ужита на початку речення. Порівн.: *Вітром віднесло човен // Човен віднесло вітром* [25]. Як зауважує Й. Андерш, диференційна ознака „деагентність” є критерієм для виокремлення групи речень, у яких агент-суб'єкт усувається з позиції підмета, а сама ця позиція або зберігається (двоскладна модель → в іншу двоскладну модель), або емінується (двоскладна модель → в односкладну модель) [2, с. 22]. На ґрунті перетворень учений характеризує чотири типи модифікацій двоскладних речень: 1) *пасивну* (предикат у рефлексивно-пасивній чи дієприкметниково-пасивній формі, а агенс може бути вираженим формою орудного відмінка, коли дія стосується конкретного виконавця, або невираженим, якщо дія самодостатня: *Діти прикрашають ялинку* → *Ялинка прикрашається дітьми / Ялинку прикрашено; Діти прикрасили ялинку* → *Ялинка прикрашена дітьми / Ялинка прикрашена*); 2) *деміпасивну* (предикат виступає у рефлексивній формі дієслова з семантикою уявлення, запам'ятовування, усвідомлення, відчуження, а неактивний агенс має форму давального відмінка: *Батько запам'ятав її слова* → *Батькові запам'ятались її слова*); 3) *медіальну* (нейтральний щодо активності і пасивності предикат виступає у рефлексивній формі дієслова, а агенс, маючи форму орудного відмінка іменника, цілком втрачає свою семантику й набуває обставинного значення: *Щастя наповнило моє серце / Моє серце наповнилося щастям*) й 4) *активну* (предикат виступає у рефлексивній формі дієслова, а агент має форму безприйменникового орудного відмінка або іншого відмінка з прийменником: *Гра захопила глядачів* → *Глядачі захопилися грою; Безсоння мучить його* → *Він мучиться від безсоння* [там само, с. 22–23].

4. *Прагматичний суб'єкт*. У комунікативно-прагматичному просторі вирізняють мовця („прагматичний суб'єкт”, у потрактуванні Н. Гуйванюк, А. Агафонової [21, с. 38–41]) та його співрозмовника, тобто суб'єктів-комунікантів та суб'єктів-некомунікантів. Егоцентричне слово „я”, будучи основою мовленнєвого акту, позначає суб'єкта-комуніканта (адресанта). Як зауважує Ю. Степанов, „я”-суб'єктам властивий найвищий ступінь індивідуалізації, що його можна досягнути засобами мови [30, с. 165]. Попри те, в українській мові „я”-суб'єкт може бути виражений імпліцитно за допомогою дієслівної флексії, а також експліцитно непрямими відмінками займенників, напр.: *Люблю, кохаю до безтями, Очей твоїх шукаю кожену мить* (Ю. Литвин). *У мене немає людини, важливішої за тебе...* (М. Ткач) тощо.

До групи суб'єктів-комунікантів, на думку мовознавців, належать також „ти”-адресат, який є суб'єктом, співвідносним з людиною-співрозмовником, тобто вказує на особу або осіб, до яких звертається суб'єкт-„я” з наказом, порадою, побажанням тощо і здебільшого виступає виконавцем

волі мовця. Суб'єкт-„ти”, так само як і суб'єкт-„я”, має експліцитне чи імпліцитне вираження, напр.: **Не розповідай мені казок, Всі вони із іншого життя** (В. Куовський); **Вік живи – вік учись!** (Нар.тв.); **День народження у тебе, Не сумуй а веселись** (Т. Кукуруза) тощо.

Суб'єкт-„він” є некомунікативним суб'єктом, який може бути учасником висловлення, але на протигау першій та другій особі не є учасником комунікації. Е. Бенвеніст кваліфікує третю особу як „не-особу”, оскільки вона не співвідноситься з жодним учасником комунікативного акту [9, с. 259–261]. Третя особа може набувати статусу будь-якого суб'єкта, засобом вираження якого є іменники-назви людей, тварин, предметів, явищ докільця тощо. Набуваючи комунікативного значення лише в контексті, суб'єкт-„він” саме через іменник може виконувати функцію референції до зовнішнього світу [27, с. 222].

Отже, поняття комунікативно-прагматичного суб'єкта виявляє самопрезентацію індивіда у ситуації мовлення щодо ситуації дійсності, структуру якої експліцитно чи імпліцитно кодують мовні засоби семантичного, синтаксичного і текстового рівнів.

5. *Суб'єкт як конструктивно-денотативна категорія.* Проти отожднення суб'єкта з темою висловлення виступає Г. Золотова. Суб'єкт, у її трактуванні, це „синтаксично незалежний субстанціальний компонент суб'єктно-предикатної структури, що позначає носія предикативної ознаки. Це визначення має на увазі єдність і взаємозумовленість семантичної, синтаксичної і морфологічної ознаки” [23, с. 33]. На думку Г. Золотової, не всі речення можна звести до моделі *дія – діяч*, оскільки вони по-різному корелюють із своїми конструктивно-смісловими і експресивними синонімами та їх варіантами. Дослідниця не визнає рівневого підходу до змісту речення і, визначаючи суб'єкт загалом як конструктивну категорію, зберігає уявлення про денотативний суб'єкт. Як зазначає Н. Арват, суб'єкт може виступати не тільки виконавцем дії, а й носієм стану якісної ознаки, процесу, кількісної ознаки. Дослідниця розрізняє суб'єкт активної предикативної ознаки та сталюї предикативної ознаки [3, с. 41]. Аналогічного підходу дотримується і Н. Шведова, яка розглядає суб'єкт як „той (те), від кого (чого) спрямована дія, стан, сприймання, відношення або ознака” і відразу конкретизує це визначення: „Ми будемо пов'язувати з суб'єктом поняття носія дії, стану, сприймання, відношення чи ознаки” [38, с. 464]. З одного боку, Н. Шведова розуміє суб'єкт як категорію денотативного плану, а з іншого, наведене визначення збігається з трактуванням суб'єкта як носія предикативної ознаки, що обстоюють ті лінгвісти, які розглядають суб'єкт як головний актант. Отже, суб'єкт не просто активна субстанція, як у С. Кацнельсона, В. Гака, йому нерідко властива й ознака пасивності, що теж впливає з характеру предиката. „Активний” суб'єкт є лише в конструкціях із предикатом дії; ознака пасивності притаманна семантичному суб'єктові, породженому предикатами стану.

Т. Бабіна, В. Белошакпова, намагаючись з'ясувати взаємодію семантичної і формальної організації речення, пропонують виокремити в ньому два види семантичного суб'єкта – денотативний та ієрархічний. На їхню думку, ці суб'єкти можуть бути різними словоформами або однією [7, с. 34].

Деякі вчені поєднують поняття суб'єкта з функцією референції, оскільки він указує на предмет об'єктивної дійсності [див.: 13, с. 24], а також із функцією ідентифікації, яка полягає в ідентифікації предмета дійсності [28].

Розглянувши основні підходи до визначення суб'єкта, можна зробити висновок, що протягом усієї історії вивчення категорії суб'єкта дослідники звертали увагу на різні його аспекти (логічний, формальний, комунікативний, семантичний, функціональний), не даючи їм системної оцінки, що спричинювало однібічне висвітлення його мовознавчої сутності. Системному розв'язанню цієї проблеми сприяло визнання речення як багатоаспектної одиниці. Теорія різнорівневої структури речення вимагає комплексного трактування поняття суб'єкта як семантико-синтаксичної категорії речення, підмета як формально-синтаксичної, а теми – комунікативної категорії. Кваліфікація цього компонента в елементарних реченнях з одним учасником ситуації не викликає труднощів (він і є суб'єктом). Проте, якщо речення багатопланове і відбиває ситуації з декількома учасниками, однозначне виокремлення та інтерпретація суб'єкта залишаються проблематичними.

Крім того, у реальному мовленні елементарне речення істотно модифікується, зливаючись, зокрема, з іншим елементарним реченням у складну конструкцію, що часто містить у собі компоненти, не зумовлені валентністю предиката. Виникають так звані „неядерні” предикативні відношення системи вторинної предикації („стягнутої”, „подвійної”, „згорнутої”, „потенційної”, „додаткової”). У цьому аспекті науковий інтерес викликає дослідження тих семантичних компонентів, що їх витлумачують як субстанціальні синтаксеми з неелементарним значенням і які у вторинних конструкціях стають суб'єктами.

Література

1. Алисова Т. Б. Очерки синтаксиса современного итальянского языка: Семантическая и грамматическая структура простого предложения / Т. Б. Алисова. — М. : Изд-во МГУ, 1971. — 294 с.
2. Андерш Й. Типологія простого слов'янського речення і український мовний матеріал / Йозеф Андерш // *Ucrainica I. Současná ukrajinistika: problémy yazyka, literatury, a kultury (K 65. narozeninám prof. Josefa Anderše): Sborník článků*. — 2. Olomoucké symposium ukrajinistů (26.–28. Srpna 2004). — Olomouc : Univerzita Palackého, 2004. — P. 21—25.
3. Арват Н. М. Про компонентний аналіз семантичної структури простого речення / Н. М. Арват // *Мовознавство*. — 1976. — № 4. — С. 38—45.
4. Арно А. Грамматика общая и рациональная Пор-Рояля / А. Арно, Кл. Лансло / пер. с фр. Н. Ю. Бокадоровой. — М. : Прогресс, 1990. — 271 с.
5. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл: Логико-семантические проблемы / Н. Д. Арутюнова. — М. : Наука, 1976. — 283 с.
6. Арутюнова Н. Д. Семантическая структура и функции субъекта / Н. Д. Арутюнова // *Известия АН СССР* — 1979. — Т. 38. — № 4. — С. 323—334. — (Серия литературы и языка).
7. Бабина Т. П. К вопросу о семантическом субъекте / Т. П. Бабина, В. А. Белошапкова // *Научные доклады высшей школа*. — 1984. — № 1. — С. 29—34. — (Филологические науки).
8. Бацевич Ф. С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень: [підручник] / Ф. С. Бацевич. — К. : Академія, 2008. — 240 с.
9. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист / пер. с фр., под ред. Ю. С. Степанова. — М. : Прогресс, 1974. — 447 с.
10. Бертагоев Т. А. Субъект и подлежащее / Т. А. Бертагоев // *Вопросы языкознания*. — 1958. — № 5. — С. 65—69.
11. Богданов В. В. О конструктивной единице смысла предложения / В. В. Богданов // *Предложение и текст в семантическом аспекте*. — Калинин : Изд-во Калинин. гос. ун-та, 1978. — С. 6—17.
12. Бондарко А. В. Носитель предикативного признака / А. В. Бондарко // *Вопросы языкознания*. — 1991. — № 5. — С. 27—41.
13. Валин ван В. Референциально-ролевая грамматика / В. ван Валин, У. Фоли // *Новое в зарубежной лингвистике*. — М. : Наука, 1982. — Вып. XI. — С. 356—375.
14. Вдовиченко А. В. Логическое vs коммуникативное представление лингвистического факта: Аристотель и Остин / А. В. Вдовиченко // *Язык как материя смысла: сб. статей к 90-летию Н. Ю. Шведовой* / отв. ред. М. В. Ляпон. — М. : Азбуковник, 2007. — С. 17—24.
15. Виноградов В. В. Грамматика русского языка: синтаксис / В. В. Виноградов. — М. : Изд-во АН СССР, 1954. — Т. 2. — Ч. 1. — 345 с.
16. Виноградов В. В. Некоторые задачи изучения синтаксиса простого предложения (На материале русского языка) / В. В. Виноградов // *Вопросы языкознания*. — 1954. — № 1. — С. 3—29.
17. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення: [монографія] / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. — К. : Наук. думка, 1983. — 219 с.
18. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. — К. : Наук. думка, 1988. — 256 с.
19. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови: [монографія] / І. Р. Вихованець. — К. : Наук. думка, 1992. — 224 с.
20. Гак В. Г. К проблеме синтаксической семантики (семантическая интерпретация „глубинных” и „поверхностных” структур) / В. Г. Гак // *Инвариантные синтаксические значения и структура предложения*. — М. : Наука, 1969. — С. 77—85.

21. Гуйванюк Н. В. Антропоцентричний підхід до вивчення мовних явищ (на матеріалі авторизованих конструкцій сучасної української мови) : [навч. посібник] / Н. В. Гуйванюк, А. М. Агафонова. — Чернівці: Рута, 2001. — 56 с.
22. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис: [монографія] / А. П. Загнітко. — Донецьк : ДонДУ, 2001. — 662 с.
23. Золотова Г. А. О субъекте предложения в современном русском языке / Г. А. Золотова // Научные доклады высшей школы. — 1981. — № 1. — С. 33—41. — (Филологические науки).
24. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление / С. Д. Кацнельсон. — Л. : Наука, Ленингр. отд., 1972. — 216 с.
25. Кокорина С. И. О семантическом субъекте и особенностях его выражения в русском языке / С. И. Кокорина. — М. : Изд-во МГУ, 1970.
26. Москальская О. И. Проблемы системного описания синтаксиса (на материале немецкого языка) / О. И. Москальская. — М. : Высшая шк., 1974. — 156 с.
27. Назаревич Г. Я. Категорія суб'єкта у синтаксичних концепціях / Г. Я. Назаревич // Міжкультурна комунікація: Мова – культура – особистість : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (31 травня–1 червня 2007 р.) — Острого : НУ „Острозька академія”, 2007. — С. 217—228.
28. Плющ М. Я. Категорії суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення : [монографія] / М. Я. Плющ. — К. : Вища шк. Головне вид-во, 1986. — 175 с.
29. Почепцов Г. Г. Прагматический аспект изучения предложения / Г. Г. Почепцов // Иностранные языки в школе. — 1975. — № 6. — С. 15—25.
30. Степанов Ю. С. Имена. Предикаты. Предложения : Семантикологическая грамматика / Ю. С. Степанов / отв. ред. докт. филол. наук Ю. Н. Караулов. — М. : Наука, 1981. — 360 с.
31. Суб'єкт <http://www.krugosvet.ru/articles/92/1009204/1009204/al.htm>
32. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер / пер. с фр. И. М. Богуславского, Л. И. Лухт, Б. П. Нарумова, С. Л. Сохно. — М. : Прогресс, 1988. — 655 с.
33. Филлмор Ч. Дело о падеже / Ч. Филлмор : пер. с англ. Н. Н. Перцовой // Новое в зарубежной лингвистике / под ред. В. А. Звегинцева. — М. : Прогресс, 1999. — Вып. 10 : Лингвистическая семантика. — С. 127—253.
34. Храковский В. С. Пассивные конструкции / В. С. Храковский // Типология пассивных конструкций. Диатезы и залогов. — Л. : Наука, 1974. — С. 5—45.
35. Храковский В. С. Концепции членов предложения в русском языкознании XIX века / В. С. Храковский // Грамматические концепции в языкознании XIX века / АН СССР, Ин-т языкознания. — М. : Наука, Ленингр. отд., 1985. — С. 124—180.
36. Чейф У. Л. Значение и структура языка / У. Л. Чейф. — М. : Прогресс, 1975. — 482 с.
37. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. — Л. : АН СССР, 1925. — Вып. 1 : Учение о предложении и о словосочетаниях (Издано в ознаменование двухсотлетнего юбилея АН СССР). — 441 с.
38. Шведова Н. Ю. О соотношении грамматической и семантической структуры предложения слова / Н. Ю. Шведова // Славянское языкознание : VII Междунар. съезд славистов (Варшава, авг. 1973 г.) : докл. сов. делегации. — М. : Наука, 1973. — С. 458—483.
39. Юрченко В. С. О выражении субъекта в простом предложении / В. С. Юрченко // Русский язык в школе. — 1992. — № 1. — С. 90—94.
40. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. — 2-е изд. — М. : Большая Росс. энциклоп., 1998. — 685 с.